

۱۶۸۲۵

مجله	حارف اسلامی
تاریخ نشر	شهریور ۱۳۴۵
شماره	۱
شماره مسلسل	
محل نشر	تهران - سازمان اوقاف
زبان	فارسی
نویسنده	یحیی نوری
تعداد صفحات	۴۳-۴۱
موضوع	تفسیر و تطورات و مشکلاتی آن بهترین روش تفسیری
سرفصلها	
کیفیت	
ملاحظات	

تفسیر و تطورات و مشکلاتی آن بهترین روش تفسیری

تفسیر و تطورات و سگلهای آن بهترین روش تفسیری

نوشته دکتر یحیی نوری

۱ به شهر

مانند محمد
نوادگیها
سه (تالیف)
بیمارستان

سار اطباء
را در دست
های طبی
د مینمائیم

دم را بخود
دربرا پس

متذکر
مد

بکلینیسین

بین مناسبت

تشان دادن

تجارب و
المراسل

اروسازی و
مآزیم وی

وجوهر
بین فردی

pre) یا

ک و تفاوت
ام و کتاب

به ترجمه
۱۰۴۰

۱۳۴۰

فی اسلامی

گفتار اول

عنوان فوق بر اثر گسترش و عمق قرارانش، میتواند جلدها کتاب بشرح و تحقیق مسائل مربوط بخود اختصاص دهد.

البته در اینجا فقط با آموختن بسط و تحقیقیکه سازگار مقاله و تشریحی ای تواند بود - آنها بطور فشرده و اجمالی موضوع مورد بحث - تعقیب و تشریح میشود.

نخست باید دید مقصود از تفسیر چیست، تا در باب مناهج و تطورات یا بهترین روش آن بحث نمود.

مفهوم لغوی و اصطلاحی تفسیر

اما ندر لحاظ لغوی، ماده «فسر» که

تفسیر، نیز مزید باب تفعیل است

بمعنای «بردمرگرفتن» و مرهه ساختن و کشف کردن - و نقاب از چهره گرفتن

امر محیی و مشکل است، این منظور گوید: (۱) الفسر کشف المنطی والتفسیر کشف المراد عن اللفظ المشکل، و ابو حیان گوید (۲) «و يطلق التفسیر علی التشریح» قال ثعلب، تقول فسرت المرس،

عریته لینطلق فی حصه، مسئله قابل نظر آنکه واژه «فسر» نیز اساسا در لغت

بمعنای مطلق کشف و کشف اللغواء یا برده برداشتن است. چنانکه در مفردات راجع (ماده سفر) «السفر کشف اللغواء و لسان العرب در مواردی از شرح ساده سفر، گوید: «سفر و اصل الکشف»

و «الفت المرأة نقابها» کشف عن وجهه اقبل سفر فی سافر» در همه مشتقات ماده (س-ف-ر) نیز مفهوم کشف را مورد لحاظ قرار میدهند

معانی اسلامی

چنانکه مینویسند به کتاب از آن جهت «سفر بر وزن اسم» گفته میشود که کشف معانی و مفاهیم مکتونه ضمیر میکنند و به «سفر» بر وزن فعل، و از آن جهت سفر گویند که شخص از خانه و شهر خارج میشود و در محیط باز بیابان که از حصار و سرپوش و سقف حسی نیست و کاملاً مکشوف است قدم میگذاورد.

اما در واژه «فسر و سفر» که فرقی در حروف اصلی (س-ف-ر) جز تقدیم و تأخیر و جایجا شدن فارسیین ندارد اساسا يك نعت بودند و اختلاف لهجه و طرز تلفظ مرور ایله دولت پدید آورده، این امر در السته مختلف نظائر زیادی دارد که از يك لغت بر اثر اختلاف لهجه و طرز تلفظ دولت با بیشتر بوجود آمده است.

سرنجام این احتمال داده شده و تحقیق در صحت و سقم آن نیز جائی جداگانه دارد. و اما از لحاظ اصطلاحی:

در میان مسلمانان مرور ایام از آغاز اسلام تفسیر نام علمی شده است که در تبیین و کشف مجملات و مقاصد آیات قرآن و احباب نزول آیات و بیان تاسخ و متسوخ و محکم و مشتاقه آن و شؤون دیگر مربوط به فهم معانی قرآن میباشد. (۳)

تاریخ تفسیر

از آنجا که هر علم یا پدیده ای را آغازی است، خوبست بدانیم تفسیر از چه هنگامی آغاز شده و کم کم مراحل پیموده، در این مورد تفسیر بدو قسم منقسم میشود:

۱ - تفسیر قبل از تدوین - ۲ تفسیر پس از تدوین.

اینك اجمالی از تاریخ هر يك این دو:

امادر قسم اول یا تفسیر قبل از تدوین، تردیدی نیست قبل از آنکه کتاب پیاد تفسیر قرآن تألیف و تدوین شود، اصلاً رسول خدا و مسلمانان صدر اسلام در تفسیر و یا تحقیق در کشف مقاصد قرآن با هم گفتگوها و پرسش و پاسخها داشتند. میتوان در باب تاریخ تفسیر قبل از تدوین یا آغاز گفتگوی تفسیری چ نظر داد که مقارن یا نزول تدر قرآن است.

نخستین مفسر نیز رسول اکرم (ص) است. زیرا تفسیر و تبیین بسیاری آیات منزله یا جمالات و کلمات مجاز و مهم آیه ای را اصحاب میخواستند رسول خدا پاسخ میفرمود یا قبل از آن سؤالی کنند، خود واردی از آن گریه منزله را تشریح و توضیح میدفرموده است و در قرآن آمده «لتبین للناس ما نزل الیهم».

تفسیر و تبیین مقاصد قرآن وظایف هامة رسالت است.

سؤالانی که اصحاب در تفسیر قرآن از آن حضرت نمودند اندك نیست و کتب تفسیر و حدیث گرد آمده.

میسرینند «مقصود از اول بلیس و ایام بظلم» که در شان خلوص ایمانی مؤمن است - چیست؟ و اینانم بظلم کدام

از ما است که از او ستمی هرگز سرا باشد؟ آیا ایمان ما چیزی شمرده نمیشد رسول خدا میفرمود: «مقصود از وظ

در این آیه همان «ظلم عظیم» یا شرك است «ان الشرك لظلم عظیم». عدی بن حاتم

«خیط اسود» و «خیط ابيض» و رسیده

صفحه

حضرت توضیح و تفسیر فرمود که مراد آیه «حتی یتبین لکم الخیط» ..... تصویر طلوع فجر است. این موضوع را نیز بسیاری نقل نموده اند که اصحاب بیستمه برده آیه، ده آیه از آن حضرت تعلیم می گرفتند و حفظ می کردند. یعنی تفسیر نیز مقارن تعلیم و ضبط آیه بعمل می آمد.

گفتگوهای تفسیری و سؤال و جوابها و تعلیمهای تفسیری میان اصحاب آن حضرت و مسلمانان صدر اسلام نیز کاملاً رواج داشت.

قرآن کتاب آسمانی، اسلام و همه چیز یک مسلمان است و موظف است در آن تدبر کند و اکتفا به برون القرآن و «انا انزلناه الیک مبارک لیدبروا آیاته» و تدبر در قرآن بدون فهم معانی و مقاصد آن هرگز میسر نیست.

روشن است که اصحاب پیغمبر و مسلمانان نخستین در باب فهم مقاصد قرآن و تفسیر متفاوت بودند، برخی از آنها برای ملازمت رسول خدا و فزونی ذکاء و استمداد همه موارد نزول و یا تاسخ و منسوخ و شرح و مراد از مجمل و مشابه و امورد دیگر را بخوبی میدانستند و دیگران در این پایه نبودند. آنها ای که این مراتب را میدانستند نیز در یک سطح نبودند چون آنکه قدرت استنباط و نیروی فکری و آگاهیهای دیگرشان در درجات متفاوتی قرار داشت.

در میان اصحاب رسول خدا کسانی که بیش از همه از آنها تفسیر اخذ روایت شده با اتفاق مورخان و مفسران علی بن ابیطالب علیه السلام و عبدالله بن عباس و عبدالله بن مسعود و ابی بن کعب میباشند که مکاتبی در تفسیر از آنها پدید آمده است.

سیوطی در اتقان زید بن ثابت و عبدالله بن زبیر و ابوموسی اشعری و عمر و ابی بکر و عثمان را نیز نام میبرد ولی آراء و روایات تفسیری این گروه بسیار اندک و محدود است چنانکه سیوطی و دیگران نیز همگی بر این عقیده اند. علاوه بر اینها به جای بن عبدالله انصاری و عبدالله بن عمرو و ابوهیر و انس بن مالک و عبدالله بن عمرو عاص و عائشه نیز در

موارد معدودی از روایات تفسیری منسوب است. و دیگر اصحاب از لحاظ مرجعیت در اخذ تفسیر در مراتب متاخر قرار دارند، در مباحث آئینده از مشخصات و امتیازات تفسیری عصر صحابی سخن خواهیم گفت.

در اینجا از ذکر این مطالب تنها این نتیجه مورد نظر بوده که اندکی از تفسیر قبل از تدوین یا دوره پیدایش و شکل گیری علم تفسیر و آغاز آن بحث بعمل آید.

و اما قسم دوم یا «تفسیر پس از تدوین» در اینست که اولین کسی که بنکارش و تدوین تفسیر قرآن بترتیب سوره آیات قرآنی که بعنوان تفسیر موضوعی (۴) یا تفسیر چند آیه از مجموع قرآن پرداخته چه کسی است و درجه تاریخی است به خوبی روشن نیست و اختلاف نظر وجود دارد.

برخی چون استاد احمد امین (۵)، فراء لنوی معروف (متوفی در ۲۰۷) را اولین تفسیر نگار و کتاب تفسیرش «المعانی» یا «معانی القرآن» و اولین کتاب تفسیر که شرح آیات قرآنی را به ترتیب سوره و آیات مصحف متضمن است، میدانند. سند عمده احمد امین در این نظر استنباطی است که او از گفته ابوالعباس ثعلب که ابن الندیم در الفهرست صفحه ۹۹ (چاپ سابق) آنرا آورده، میبماید و حال آنکه با مراجعه بموارد مختلف «الفهرست» خاصه «الفن الثقات من المقالة الاولى» تا پایان آن بشواهد قطعی زیادی بر میخوریم که کتاب معانی القرآن فراء اولین کتاب تفسیری نیست، و از گفته ثعلب نیز این معنی استنباط نمیشود و از جمله ابن الندیم در فن سوم از مقاله نخستین کتاب فهرست تحت عنوان «الکتب المؤلفة فی معانی القرآن» و مشکله و مجازه «کتابهای زیادی را که همگی موسوم به «معانی القرآن» هستند نام میبرد، که کسانی و اخفش و سعید بن مسوده و یونس حبیب و میرد و قطرب و ابی عبیده معمر بن مثنی و دیگران مؤلفان آنها هستند و در میان همین کتابها از معانی القرآن فراء نیز نام می

برد. پس بنقل ابن الندیم فراء اول کسی نیست که معانی القرآن را زیر کسائی و یونس بر او مقدمند و وفات کسائی در سال ۱۷۸ و یونس در ۱۷۵ میباشند

و دیگران تقریباً معاصر فراء هستند ابن الندیم در فن سوم الفهرست تحت عنوان «الکتب المصنفة فی تفسیر القرآن» از کتب تفسیر گوناگونی نام میبرد نویسندگان برخی از آنها «تایس» و حدود یکصد سال قبل از فراء معینیت مانند کتاب تفسیر ابو حمزه ثمالی (متوفی در ۱۱۷) و کتاب تفسیر ابن جبیر و کتاب تفسیر اسمعیل بن عبدالرحمن کوفی معروف «بندی» متوفی در ۱۲۷ و غیر اینها.

در صورتیکه سعید بن جبیر در ۹۴ هجری بفرمان حجاج بن یوسف شریف شده و یکصد ده سال قبل از فراء معینیت بنظر میرسد اولین کتابهای تفسیر در مهبط نخستین قرآن و شهر تب میسلمین یعنی مکه نگارش یافته باشد «گوتی مقدر چنین بود منزل که نخستین کتاب اله مرکز نخستین کتاب تفسیر بر قرآن نیز باشد.

آری این شاگردان نامی ابن عباس (که خود از شاگردان علی بن ابی طالب هستند) که از مکتب تفسیری استاد بک (۷) در آنها آموخته و در کتابها آندوختند.

از جمله شاگردان بنام ابن عباس که در حوزه درسی تفسیرش در حضور می یافتند و بعدها خود از استادان تفسیر و صاحبان مکتب شدند باید سعید بن جبیر را نام برد.

سعید بن جبیر (۸) یا نخستین که یاد در ردیف نخستین کسائی است که بنکارش تفسیری کامل بر قرآن پرداخت این حجر در تهذیب التهذیب ضمن ترجمه عطاء بن دینار هذلی مصری از تفسیر ابن جبیر نام میبرد از جمله میگوید عبدالله بن مروان (متوفی ۸۶ هجری) از سعید بن جبیر خواست تا تفسیری بر قرآن بنکار او نیز نگاشت.

پانوجه بنابر کسائی ۱۸۶ است ظاهر قرآن تاریخ آنجا و معنی این نقل که امر جبیر اجابت کرده یا نه کاری نماند تألیف تفسیر است پس از این در کتاب تفسیر متوفی ۱۰۴ نام دارد شاگردان مکتب مکه است.

طبری (۹) ملایکه گویند. مج والراج بدست داد بیای از تفسیر قرآن تفسیر را پس از این چ از ابو عبدالله عک و عطیة بن

۱- اسان البحر المحيط ۳- قداماء اینست که این تعریض رسوئ زیادتی در چنانکه در به دهها قسم تمه چگونگی جامعی بحث نمودند، یکنایه ای منتهجاً متاهل اعمرفا عبدالله العظیم الزرا و منهجه الیوم و فی الفرق بین الایة العماوی، الایة المدخل المثیر، المدوی - مقد تیسیه - مبادی اللمیاطی و ۰۰ مختلف قدماً را تفسیر معارف اسلامی

ندیم فراء اولين
لقرآن را نوشن
او مقدمند چون
۱ ویونس در سال
ر فراء هستند
الفهرست تحت
ی تفسیر القرآن
نام میبرد که
آنها تابعی
ز فراء میباشند
حمزه ثمالی
کتاب تفسیر سمیه
سیر اسمعیل بن
یوسف بسدی
نها
پن جیبیر در سال
۱۸۶ بن روسته شهبه
از فراء میباشند
کتابهای تفسیری
من و شهر قبله
پس یافته باشد
ن بود منزل کاه
ن نخستین کتب
نامی این عباس
بن علی علیه السلام
حیری استاد
نه و در کتابها
بنام ابن عباس
مستوفی در مکه
خورد از استادان
شدند باید سید
یا نخستین کتب
بنانی است که
رقرآن پرداخت
بذیب ضمن ترجمه
ک از تفسیر ابن
بکرمه عبدالملک
هجری از سعید بن
جبری بر قرآن
معارف اسلامی

بانوجه بتاريخ فوت عبدالملك که
سال ۱۸۶ است ظاهرا باید این تألیف قبل
از این تاریخ انجام یافته باشد. ما بصحت
و سقم این نقل که آیا نکارش تفسیر
ابن جیبیر اجابت بتقاضای عبدالملك
بوده یا نه کاری نداریم، آنچه مسلم است
اصل تألیف تفسیر است که جای انکار
نیست پس از ابن جیبیر یا مقارن او باید
از کتاب تفسیر مجاهد بن جیبیر مخرومی
متوفی ۱۰۴ نام برد. مجاهد نیز از
شاگردان مکتب تفسیری ابن عباس در
مکه است.
طبری (۹) نقل میکند ابن ابی
ملیکه گوید. مجاهد را دیدم که دفتر
و الواح بدست داشت و از ابن عباس
پایب از تفسیر قرآن می پرسید و مینوشت
تا همه تفسیر را نوشت.
پس از ابن جیبیر و مجاهد می توان
از ابو عبد الله عکرمه البریری متوفی در
۱۰۶ و عطیه بن سعد بن جنازه عوفی
۱ - لسان العرب. ماده نسر - ۲
البحر المحيط ج ۱ ص ۱۳
۳- قدماء در باب تعریف علوم و
اینکه این تعریف جامع و مانع باشد
و سوسه زیادی داشتند.
چنانکه در تعریف علم تفسیر نیز
به دهها قسم تعریف پر میخوریم، که در
چگونگی جامعیت تعریف دهها صفحه
بحث نمودند، بعنوان نمونه میتوانیم
بکتابهای: منهج الفرقان «محمد باوسلامه»
مناهل العرفان فی علوم القرآن
عبدالمظیم الزرقانی التفسیر، معالم حیات
و منهجه الیوم «امین الخولی» - التفصیل
فی الفرق بین التفسیر والتأویل «حامد
العمادی» الاقان فی علوم القرآن سیوطی
المدخل المنیر لمحمد حسین مخلوف
الهندی - مقدمه فی اصول التفسیر ابن
شیمیه - مبادئ التفسیر محمد الخضری
شیمیاوی و... مراجعه کنید و اقوال
مختلف قدام را در این باب به بینید.
۴- تفسیر موضوعی آنستکه مفسر
معارف اسلامی

معروف به بکالی متوفی در ۱۱۱ هجری
و ابو محمد اسمعیل بن عبدالرحمن سدی
متوفی در ۱۲۷ صاحب کتاب معروف
تفسیر و محمد بن سائب بن بشر کلبی
متوفی در ۱۴۸ و تا بهمان دیگر نام برد.
از اواسط قرن دوم هجری به بعد
به کتابهای تفسیری زیاد پر میخوریم که
ابن الندیم قسمتی از آنها را در الفهرست
نام میبرد نادر قرن سوم و چهارم مفسرین
بلند آوازهای تفاسیر مفصل و مبسوطی
بر قرآن نگاشتند که در مباحث آینده
بتفصیل از آنها و مکتب تفسیری آنها یاد
میشود.
در پایان این مبحث این نکته را
تذکر میدهند که برخی از نویسندگان (۱۰)
کتاب تفسیر منسوب به ابن عباس را که
بارها در مصر چاپ شده بنام تنویر المقیاس
من تفسیر ابن عباس «نام دارد» و ابی طاهر
محمد بن یعقوب فیروز آبادی صاحب
کتاب قاموس اللغة، جامع و مؤلف آنست
موضوع خاصی از قرآن را مورد تفسیر
قرار دهد و بتفسیر تمام قرآن نپردازد،
مثلا این قیم کتابی در باره سوگندهای
قرآن نوشته که «التبیان فی اقسام القرآن»
نام دارد یا ابو عبیده «مجازات القرآن»
را گرد آوری و تفسیر کرده و راغب
«مفردات القرآن» را «ضحی الاسلام» ج
۲ ص ۱۴۱
۶- تفسیر معانی القرآن فراء به
وسیله دارالکتب المصریه تحت طبع
قرار گرفت و جزء اول آن که تا آخر
سوره یونس است قریب دهسال پیش به
بازار آمد از بقیه اطلاعی در دست نیست
۷- از مکتب تفسیری مکه و مدینه
و عراق در مبحث بعدی بتفصیل بیشتری
بحث میشود.
۸- سعید بن جیبیر را علمای عامه
از «ثقات» میشمردند و اصحاب کتب سته
از او نقل میکنند از نظر علمای شیعه
نیز علامه حلی و ابو عمر و کشی در رجال
او را از شیعیان اهل بیت و از شهداء

باشتهای نکارش و تألیف ابن عباس
ی نداشته و گفته اند و حال آنکه ابن عباس
خود تفسیری نگاشته و اینک در دسترس
است. پس بحث در پیرامون اولین
تفسیر نگار بیهوده است زیرا ابن عباس
«از صحابی» شمرده میشود و سعید بن جیبیر
از شاگردان او تابعی است.
ولی چنانکه تذکر داده شده جامع
این تفسیر فیروز آبادی است که روایت
منسوب به ابن عباس را در تفسیر بیشتر
از طریق محمد بن مروان سدی صغیر از
محمد بن سائب کلبی از ابی صالح از ابن عباس
گرد آورده و در این روایات بویژه در روایاتی که
از ابی صالح اخذ شده سخن بسیار است
و اکثر این روایات منسوب به ابن عباس
از موضوعات بر ابن عباس است چنانکه
در مباحث بعدی توضیح بیشتری داده
خواهد شد
دنباله دارد
در راه محبت آنها نام میبرند.
۹ - تفسیر طبری جلد اول
صفحه ۳۰
۱۰ - در چندین رساله و مقدمه ای که
نویسندگان آنها بمناسبتی از تفسیر و
تاریخ آن بحث نموده اند این اشتباه
بچشم میخورد، این رساله ها و کتابها
بیشتر از منشورات عراق و بعضی واز
معاصرین بوده و در نوشته های فارسی
نیز در ترجمه کتاب «الشیعه و فتون
الاسلام» تألیف استاد علامه سید حسن صدر
که مترجم آنرا «شعه یا دیدن آورندگان
فتون اسلام» نامیده صفحه ۱۹ الی ۲۰
مترجم آقای سید علی اکبر برقی
دچار این اشتباه شده و بعنوان پاورقی
بر مؤلف بزرگ خورده گرفته که با
وجود تفسیر ابن عباس چرا در جستجوی
اولین نگارنده تفسیر و اولین کتاب
تفسیری میباشد؟! و حال آنکه کتاب
تفسیر ابن عباس اکنون در دسترس همه
است!
صفحه ۴۳